

شبیه‌سازی انسانی از منظر حقوق بین‌الملل

حسین آل کجبا^۱

چکیده

شبیه‌سازی یکی از دستاوردهای نوین علم پزشکی است. پس از موفقیت آمیز بودن شبیه‌سازی نخستین گوسفند بنام دالی در فوریه ۱۹۹۷م. توسط دکتر یان ویلموت^۲، در جوامع بین‌المللی بحث شبیه‌سازی انسانی نیز مطرح گردید. به همین جهت شاهد موضع‌گیری‌های متفاوت از سوی علما و اندیشمندان حوزه‌های مختلف علمی، اخلاقی، دینی، اجتماعی و حقوقی اعم از شاخه کیفری، عمومی و بین‌الملل بوده‌ایم. همگام با نگرانی دانشمندان و واکنش اندیشمندان رشته‌های مختلف و اتخاذ موضع در حوزه‌های گوناگون دینی، اخلاقی، سیاسی و اجتماعی در قبال پدیده نوین شبیه‌سازی در عرصه بین‌الملل، شوراها و سازمان‌های بین‌المللی نیز عکس‌العمل نشان داده و اقدام به صدور قطعنامه و اعلامیه جهت قانونمند کردن این فناوری و اتخاذ سیاست جنایی تقنینی مناسب نموده‌اند. در سطح بین‌المللی تلاش برای اتخاذ رویکردی واحد و الزام‌آور برای همه دولت‌ها با مشکلات بسیاری همراه بوده است و توفیق چندانی کسب نموده است و تنها منجر به صدور چند مصوبه از سوی سازمان‌های مختلف گردیده است اما در سطح منطقه‌ای در قاره اروپا، توفیقات بیشتری کسب نموده و حتی با تصویب پروتکل همراه بوده است. در این مقاله اقدامات و عکس‌العمل جامعه بین‌الملل در قبال شبیه‌سازی در دو گستره جهانی و منطقه‌ای مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

واژگان کلیدی

شبیه‌سازی؛ تکنولوژی؛ حقوق بین‌الملل؛ سازمان‌های بین‌المللی و سازمان‌های منطقه‌ای

۱. استادیار، گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

شبیه‌سازی انسانی از منظر حقوق بین‌الملل

مبحث اول: عکس‌العمل جامعه بین‌المللی در قبال شبیه‌سازی

پس از شبیه‌سازی گوسفندی بنام دالی در سال ۱۹۹۷م. توسط دکتر یان ویلموت، امکان تحقق شبیه‌سازی انسان در سطح جهانی رونق گرفت. (Vallaud&De, 2005, p.217) Ayala, 2005, p.217) محافل بین‌المللی مبادرت به اتخاذ موضع نمودند که در رأس این نهادها و سازمان‌های بین‌المللی می‌توان به سازمان بهداشت جهانی^۲، سازمان آموزشی، علمی، فرهنگی ملل متحد (یونسکو)^۳ و مجمع عمومی سازمان ملل متحد اشاره کرد. (Leon & James, 1998, p:18) باید خاطرنشان شد که در سطح جهانی هنوز معاهده‌ای الزام‌آور درباره شبیه‌سازی انسان تنظیم نشده است و تنها چند مصوبه از سوی سازمان‌های مختلف در این خصوص صادر گردیده است. (موتق، هومن، ۱۳۸۶ش، ص ۱۲۵)

ابتدا به اختصار به قطعنامه و اعلامیه‌های صادره در مورد شبیه‌سازی توسط این سازمان‌ها اشاره خواهیم کرد با تفصیل بیشتر سیر اقدامات سازمان ملل متحد به عنوان رکن اصلی جامعه بین‌الملل در تقابل با این فرآیند را بیان خواهیم نمود و در خاتمه به طرح پیشنهادی کاستاریکا در خصوص جرم‌انگاری شبیه‌سازی خواهیم پرداخت.

گفتار اول: سازمان بهداشت جهانی

سازمان بهداشت جهانی یکی از آژانس‌های سازمان ملل متحد است که مهم‌ترین هدف آن هماهنگی و ارتقای وضعیت بهداشت عمومی در سطح جهان است. سازمان بهداشت جهانی در سال ۱۹۴۵ با تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد

تشکیل یافته و در سال ۱۹۴۶ اساسنامه خود را تصویب کرد و از ۷ آوریل ۱۹۴۸ م. که بعدها روز جهانی سلامت لقب گرفت به اجرا گذاشته شد. سازمان بهداشت جهانی مسؤولیت هدایت و هماهنگی ارتقاء سلامت مردم جهان را در چارچوب سازمان ملل متحد به عهده دارد. (ضیائی بیگدلی، محمدرضا، ۱۳۸۶ش، ص ۲۵۲) این سازمان در مورد شبیه‌سازی انسان دو قطعنامه صادر کرده است:

۱. در ۱۴ می سال ۱۹۹۷ م، با عنوان «شبیه‌سازی در تولید مثل انسانی»^۴

۲. در ۱۶ می سال ۱۹۹۸ م، با عنوان «ابعاد اخلاقی، علمی و اجتماعی شبیه‌سازی

در بهداشت انسانی»^۵

در این قطعنامه‌ها فقط به شبیه‌سازی مولد اشاره شده است و به شبیه‌سازی درمانی - تحقیقاتی پرداخته نشده است و ظاهراً تصمیم در این باره به دولت‌ها واگذار گردیده است. از مفاد مندرج در این قطعنامه‌ها، مسائل و اصول اخلاقی و نایمن بودن این فرآیند می‌شود. در هر دو قطعنامه، شبیه‌سازی انسان مخالف با شأن و کرامت انسانی تلقی شده و مردود اعلام گردیده است. قطعنامه دوم سازمان بهداشت جهانی که در سال ۱۹۹۸ م. صادر گردید با احصا نمودن تعدادی از اسناد و مدارک بین‌المللی مرتبط و اشاره به تحقیقات انجام شده روی حیوانات، در خاتمه شبیه‌سازی را فرآیندی که برای بشر خطرناک بوده و فاقد امنیت است معرفی می‌کند. مقدمه قطعنامه مذکور، به مسائل اخلاقی و مشکلات ایمنی اشاراتی داشته و در متن قطعنامه از دولت‌ها می‌خواهد که برای موضوع شبیه‌سازی تدابیری بیاندیشند و همچنین برای منع شبیه‌سازی انسانی، قوانینی به تصویب برسانند. همان‌گونه که در ابتدا هم آمد استدلال عمده قطعنامه‌های فوق، خدشه بر اصول اخلاقی و نقض کرامت انسانی است ولی در این قطعنامه‌ها هم مانند بسیاری از قطعنامه‌های صادره دیگر نیز، کرامت انسانی تبیین نمی‌شود و علت ورود خدشه

به اصول اخلاقی به‌طور دقیق بیان نمی‌گردد و فقط به اجمال به آنها یک اشاره کلی می‌شود.

گفتار دوم: یونسکو

سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد که به‌طور خلاصه یونسکو نامیده می‌شود، یکی از سازمان‌های تخصصی وابسته به سازمان ملل متحد است که در سال ۱۹۴۵م. تشکیل شد. هدف این سازمان کمک به صلح و امنیت در جهان از راه همکاری بین‌المللی در زمینه‌های آموزشی و علمی و فرهنگی به منظور افزایش احترام به عدالت و قانون‌مداری و حقوق بشر، برپایه منشور سازمان ملل متحد است. (موسی‌زاده، رضا، ۱۳۸۸ش، ص ۲۴۰) از طرف این سازمان تاکنون در مورد علوم زیستی و ژنوم انسانی و اخلاق زیستی سه اعلامیه صادر شده است:^۶

۱. اعلامیه جهانی درباره ژنوم انسانی و حقوق بشر^۷ در ۱۱ نوامبر ۱۹۹۷م.
 ۲. اعلامیه بین‌المللی درباره اطلاعات ژنتیکی انسانی^۸ در ۱۶ اکتبر ۲۰۰۳م.
 ۳. اعلامیه جهانی درباره اخلاق زیستی و حقوق بشر^۹ در ۱۹ اکتبر ۲۰۰۵م.^{۱۰}
- نکته مشترک در این سه اعلامیه یونسکو، تأکید بر صیانت از شأن و کرامت انسان و همچنین حفظ حقوق و آزادی‌های اساسی بشر در تحقیقات و پژوهش‌های علمی است. در بین این سه اعلامیه، تنها در اعلامیه جهانی درباره ژنوم انسانی، به شبیه‌سازی اشاره شده است و در دو اعلامیه دیگر مقررهای درباره همانندسازی به‌طور خاص وجود ندارد. در ماده یازده اعلامیه یونسکو درباره ژنوم انسانی در خصوص همانندسازی آمده است: «اعمالی که مغایر کرامت انسانی هستند از قبیل همانندسازی مولد انسان نباید اجازه داده شود.» همچنین در ادامه این ماده از دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی صلاحیت‌دار جهت حصول اطمینان و تضمین

رعایت اصول مندرج در این اعلامیه می‌خواهد تا برای شناسایی چنین اعمالی و اتخاذ تدابیر لازم در سطح ملی و بین‌المللی همکاری نماید.

در ماده اول اعلامیه ژنوم انسانی، ژنوم انسانی به‌عنوان میراث بشریت و مبنای شأن ذاتی انسان و تنوع آنها معرفی گردیده است و ماده یازده اعلامیه، همانندسازی انسان را به دلیل مغایرت با شأن بشر و کرامت انسانی غیرمجاز اعلام می‌نماید.

اکنون ممکن است سؤالاتی در ذهن متبادر گردد که پاسخی در اعلامیه برای آنها نمی‌توان یافت سؤالاتی از قبیل:

- آیا شخصیت و هویت آدمی صرفاً ساختار ژنتیکی است و شأن ذاتی بشر بر مبنای ژنوم اوست؟

- اگر ژنوم انسانی مبنای شناسایی شأن ذاتی او و میراث بشریت است، شبیه‌سازی انسان چگونه با آن در تضاد و تعارض است؟

در پاسخ پرسش اول باید گفت که مفهوم آدمی فراتر از ساختار ژنتیکی است و شأن انسان فقط مبتنی بر ژنوم او نیست که اگر روند تنوع در آن حفظ نشود یا تغییری در آن رخ دهد مخالف مفهوم انسان و شأنیت او باشد. در مورد سؤال دوم باید در نظر داشت که ساختار ژنتیکی محصول همانندسازی مشابه دهنده سلول جسمی است و اگر چه تنوع ژنتیکی را افزایش نمی‌دهد ولی از آن هم نمی‌کاهد و تنوع موجود را حفظ می‌کند، پس چگونه است این تکنولوژی نوین در حالی که نه تغییر در ژن‌ها ایجاد می‌کند و نه تنوع موجود را کاهش می‌دهد، مغایر با شأن بشری اعلام شده است؟! مضافاً بر این در اعلامیه مذکور درباره مفاهیم بنیادین نظیر کرامت و شأن بشری، گستره مفهوم انسان توضیحی داده نشده و تنها به ذکر عنوان آن بسنده گردیده است. همچنین علت تعارض همانندسازی انسان با اصول

اخلاق زیستی برای خواننده نامشخص و مبهم است. آری این پرسش‌ها و برخی سؤالات دیگر از جمله زوایای مبهم و مباحث بدون پاسخ این اعلامیه خصوصاً در رویکرد اتخاذی در قبال همانندسازی انسان می‌باشند. (پورمحمدی، علی، ۱۳۸۷، ص ۲۵)

در خاتمه یادآور می‌شود که اولاً: از این سه اعلامیه تنها در اعلامیه جهانی ژنوم انسانی، مقرره‌ای در خصوص شبیه‌سازی، آن هم فقط نوع مولد آمده است و به دیگر گونه‌های شبیه‌سازی اشاره نشده است ثانیاً: اسناد مذکور تنها جنبه توصیه‌ای داشته و فاقد ضمانت اجرا و نیروی الزام‌آور حقوقی می‌باشند.

گفتار سوم: مجمع عمومی سازمان ملل

مجمع عمومی رکن اصلی و جهانی سازمان ملل متحد است، زیرا کلیه کشورهای عضو در آن شرکت دارند. هر یک از اعضا می‌توانند با دارا بودن یک حق رای، حداکثر تا پنج نماینده در مجمع عمومی داشته باشند. (ضیائی بیگدلی، همان، ص ۲۴۳)

مجمع عمومی با توجه به درخواست برخی از کشورهای عضو، کمیته ویژه بررسی تهیه کنوانسیون بین‌المللی علیه شبیه‌سازی انسان را تأسیس نمود که در ذیل به آنها اشاره خواهد شد.

پیشنهاد آلمان و فرانسه: در هفتم اوت سال ۲۰۰۱م، کشورهای فرانسه و آلمان تصویب کنوانسیون در راستای مبارزه با شبیه‌سازی انسان را به سازمان ملل پیشنهاد دادند و خواستار اقدامی جدی و فوری علیه این پدیده نوین شدند و بر این عقیده بودند که باید کمیته ششم^{۱۱} مجمع عمومی به‌طور کامل به این موضوع تخصیص یابد.

تشکیل کمیته ویژه و کارگروه: با توجه به درخواست مذکور در پنجاه و ششمین اجلاس مجمع عمومی، موضوع «تهیه کنوانسیون بین‌المللی علیه

شبهه‌سازی انسان» در دستور کار مجمع قرار گرفت. در همان جلسه مجمع عمومی، «کمیته ویژه بررسی تهیه کنوانسیون بین‌المللی علیه شبهه‌سازی انسان» را تأسیس کرد و از این کمیته خواست گزارش کار خود را در پنجاه و هفتمین اجلاس مجمع عمومی ارائه دهد؛ همچنین توصیه شد این امر در چارچوب یک گروه کاری (کارگروه) در کمیته ششم مجمع ادامه یابد.

نتایج بررسی‌ها: در این کمیته ویژه همچنین در گروه کاری کمیته ششم مواضع دول عضو سازمان ملل مورد بررسی قرار گرفت. تقریباً همه دولت‌ها بر ممنوعیت شبهه‌سازی انسان اتفاق نظر داشتند، که خود حاکی از نگرانی جوامع در حوزه‌های مختلف و ترس از مفاسد و تبعات منفی منتج از کاربرد این تکنولوژی بود - ولی در خصوص محدوده این ممنوعیت اختلاف عقیده داشتند. در مورد دامنه ممنوعیت شبهه‌سازی و رویکرد اتخاذی در قبال شبهه‌سازی غیرمولد (تحقیقاتی) چند موضع و دیدگاه کلی به شرح زیر وجود داشت:

۱. گروهی از دولت‌ها بر این عقیده بودند که در ابتدا و در اسرع وقت باید کنوانسیون برای منع همانندسازی انسان تهیه و تصویب شده، دولت‌ها به منع این شکل از همانندسازی اقدام نمایند، سپس در مرحله بعد راجع به همانندسازی تحقیقاتی - درمانی بحث و بررسی انجام شود و موضع صحیح اتخاذ گردد.
۲. جمع دیگری از نمایندگان دولت‌ها طرفدار ممنوعیت فراگیر و همه‌جانبه گونه‌های همانندسازی اعم از مولد و غیرمولد (تحقیقاتی - درمانی) بودند. اینان در بخشی از استدلال خود بیان می‌کردند که منع جزئی همانندسازی باعث بروز تصورات و برداشت‌های غلط و حدوث ابهامات حقوقی می‌شود.
۳. عده‌ای دیگر معتقد بودند که تا هنگام تهیه، تصویب و لازم‌الاجرا شدن کنوانسیون علیه شبهه‌سازی انسان، این تکنولوژی به حالت تعلیق درآید.

۴. برخی ممنوعیت پنج ساله شبیه‌سازی تحقیقاتی - درمانی را در کنار ممنوعیت دائم شبیه‌سازی انسان پیشنهاد دادند.

۵. جمعی هم تهیه کنوانسیون مبتنی بر ممنوعیت همانندسازی انسان را توصیه کردند که در عین حال واجد مقرراتی برای همانندسازی تحقیقاتی - درمانی باشد به گونه‌ای که دولت‌ها بتوانند شروطی را به آن وارد کنند.

۶. گروهی هم بر این باور بودند که شبیه‌سازی درمانی و تولید سلول‌های پایه جنینی می‌تواند واجد منافع بالقوه پزشکی باشد. و منع این‌گونه تحقیقات در حوزه علوم پزشکی عاقلانه نیست در حالی که منافع آن برای بشریت مشهود است.

به‌طور کلی گروهی از کشورها^{۱۲} طرفدار منع جزئی (فقط ممنوعیت همانندسازی مولد) و در مقابل گروهی دیگر^{۱۳} خواهان ممنوعیت همه‌جانبه و کلی بودند.

پیشنهاد دو پیش‌نویس: حاصل تعاطی افکار و تبادل نظرات، پیشنهاد و تنظیم دو پیش‌نویس بود که در هر دو با اشاره به اعلامیه جهانی ژنوم انسانی و حقوق بشر (۱۹۹۷م)، به منظور پیشگیری از خطرات موجود و حفظ تمامیت و کرامت انسانی و شؤون بشری خواستار منع همانندسازی شده بودند. با این تفاوت که یکی منع جزئی و دیگری منع کلی را توصیه کرده بود:

الف) طرح L.8: پیش‌نویس قطعنامه‌ای که خواستار تهیه کنوانسیون برای منع شبیه‌سازی انسان بود.^{۱۴}

ب) طرح L.3: پیش‌نویس قطعنامه‌ای که پیشنهاد می‌کرد کنوانسیون برای منع مطلق همه‌ی گونه‌های شبیه‌سازی تهیه شود.^{۱۵}

یک نکته مهم و مسأله قابل قبول در مورد طرح اول این است که علیرغم پیشنهاد منع جزئی و ممنوعیت همانندسازی انسان به معنی تجویز سایر گونه‌های

هماندسازی نمی‌باشد. در تأیید این نظریه، به بند هشت طرح مذکور که از دولت‌هایی که تاکنون سایر اشکال شبیه‌سازی مغایر با کرامت و شأن بشری را ممنوع یا معلق نکرده‌اند می‌خواهد تدابیر لازم را اتخاذ کنند، می‌توان اشاره کرد. در خاتمه، کمیته ششم علیرغم تنوع اندیشه‌ها و تقابل افکار و دیدگاه‌ها در طرح‌های پیشنهادی در خصوص دامنه و محدوده شبیه‌سازی، در گزارش خود فقط ممنوعیت هماندسازی مولد انسان را در قالب معاهده بین‌المللی به مجمع عمومی سازمان ملل پیشنهاد داد.

در سال ۲۰۰۳م. انتشار اخبار - هر چند غیر موثق - مبنی بر انجام هماندسازی انسان، موجبات نگرانی دولت‌ها را برانگیخته آنها را بر آن داشت که خواستار تسریع و تعجیل در امر تهیه کنوانسیون بین‌المللی منع شبیه‌سازی انسان شوند ولی وجود اختلاف نظر دولت‌ها نسبت به مسأله هماندسازی انسان و تفاوت دیدگاه‌های آنها در زمینه‌های گوناگون مانع بزرگی برای تنظیم و تصویب کنوانسیونی که مورد توافق همه دولت‌ها باشد، بود. در کنار این اختلافات در سال ۲۰۰۴م. با ابتکار کشور ایتالیا طرحی که حاوی اشتراکات اغلب دیدگاه‌ها بود ارائه شد ولیکن این طرح به‌عنوان اعلامیه مجمع عمومی بود نه به شکل یک کنوانسیون. این اعلامیه پیشنهادی در گزارش سال ۲۰۰۴م. کمیته ششم مجمع (حقوقی) انعکاس یافت و مبنایی برای کار اجلاس بعدی شد.

در سال ۲۰۰۵ رئیس گروه کاری کمیته ششم براساس طرح ایتالیا، طرحی مبنی بر ممنوعیت همه گونه‌های شبیه‌سازی ارائه داد که به دلیل مخالفت اکثر دولت‌ها پس گرفته شد، ولیکن دوباره توسط هندوراس ارائه گردید. این طرح همراه با طرح ایتالیا و اصلاحات پیشنهادی بلژیک به طرح ایتالیا، مبنای کار مجمع قرار گرفتند. از مهم‌ترین اصلاحات بلژیک به طرح ایتالیا، رفع ابهام از بند الف

قسمت اجرایی طرح ایتالیا بود. در طرح ایتالیا عبارت «حیات انسانی» به کاررفته بود که بنابر رویکرد هر دولتی می‌توانست شامل هر یک از انواع شبیه‌سازی شود؛ نتیجه آنکه ممکن بود دولتی براساس عبارت‌پردازی، آن را تنها شامل شبیه‌سازی مولد بداند و زمان آغاز حیات انسان را در دوران جنینی نفی کند و در نتیجه شبیه‌سازی تحقیقی - درمانی را جایز بداند. دولتی دیگر نیز ممکن بود زمان لقاح را مبنای آغازحیات انسانی تلقی کند و براساس این عبارت هر نوع شبیه‌سازی را ممنوع بداند. در اصلاحیه بلژیک صراحتاً هر دو نوع شبیه‌سازی ممنوع شده بود. (موثق، هومن، همان، ص ۱۷۰)

سرانجام در ۲۳ مارس همان سال مجمع عمومی سازمان ملل با یادآوری قطعنامه ۵۳/۱۵۲ خود در تاریخ ۹ دسامبر ۱۹۹۸م. - که در آن از اعلامیه جهانی راجع به ژنوم انسانی و حقوق بشر حمایت کرده بود - اعلامیه ملل متحد در مورد شبیه‌سازی انسان را با اکثریت ۸۴ رأی موافق در مقابل ۳۴ رأی مخالف و ۳۷ رأی ممتنع به تصویب رساند. در مقدمه این اعلامیه با تأکید بر اهمیت توجه به مسائل و اصول اخلاق زیستی و خطرات مطروحه برای حقوق بشر و شأن و کرامت انسانی و آرزوهای اساسی افراد و اشاره به کاربرد علوم زیستی و هدف اصول اخلاقی که همان کاهش درد و رنج انسان‌ها و سلامتی و آرامش بشریت است و با تأکید بر اینکه پیشرفت علمی و فنی در علوم زیستی باید به گونه‌ای تعقیب شود که احترام به حقوق افراد را خدشه‌دار نسازد و در راستای منافع عموم بشر باشد و در خاتمه ضمن توجه دادن به ضرورت پیشگیری از خطرات بالقوه همانندسازی انسان در مورد کرامت آدمی، بندهایی اجرایی را توصیه نموده است. در بخش‌های اجرایی اعلامیه مذکور از دولت‌های عضو خواسته شده است که:

- تمام اقدامات لازم را برای حمایت کافی از حیات انسانی در کاربرد علوم زیستی

به عمل آورند.

- تمام اشکال شبیه‌سازی را تا جایی که با کرامت بشری و حمایت از حیات انسانی مغایرت دارد، ممنوع کنند.

- اقدامات لازم را برای پیشگیری از استثمار زنان در کاربرد علوم زیستی به عمل آورند.

- تدابیر لازم را برای وضع و اجرای قوانین ملی در راستای اثر بخشیدن به بندهای فوق به عمل آورند.

در حقیقت مجمع عمومی سازمان ملل متحد از دولت‌ها می‌خواهد در کنار استفاده از علوم زیستی، به کرامت و حیات انسانی توجه داشته باشند و از دول عضو ممنوعیت تمام گونه‌های شبیه‌سازی را می‌خواهد ولی این ممنوعیت مطلق نیست و در صورتی که با حقوق بشر و کرامت آدمی در تعارض نباشد، ممنوع نخواهد بود. بنابراین می‌توان استنباط نمود که شبیه‌سازی به‌طور کامل مغایر کرامت انسانی نیست و بدین خاطر در اعلامیه آمده است تمام اشکال شبیه‌سازی را «تا آنجا که»^۱ با کرامت انسانی و حقوق بشر مغایرت دارند، ممنوع شود و حتی شبیه‌سازی درمانی یا پزشکی هم در صورتی که با کرامت بشری و حقوق انسانی مغایرت داشته باشد، دولت‌ها آن را ممنوع نمایند. (صلح‌چی، محمدعلی و نژندی منش، هبیت‌اله، ۱۳۸۶ش، ص ۱۴۲)

با توجه به مطالب پیش‌گفته روشن می‌شود که تلاش‌های زیادی جهت تهیه و تنظیم اعلامیه‌ای که مورد توافق عموم کشورهای عضو باشد صورت گرفت اما علیرغم تصویب اعلامیه ملل متحد در مورد شبیه‌سازی انسان، تعداد زیادی از دولت‌ها صراحتاً با آن مخالفت کردند که این امر نمایانگر تشتت رویکرد و نگرش دول عضو به پدیده شبیه‌سازی و اختلاف تعریف و تنوع برداشت آنها از

مفاهیم و ارزش‌های دخیل در این پدیده بود. برخی دولت‌ها اعلامیه را سیاسی و غیرالزام‌آور می‌دانستند که تنها بیانگر دیدگاه گروهی از دولت‌هاست و می‌خواهد ارزش‌ها و باورهای واحدی را به جامعه بین‌المللی تحمیل کند و نهایتاً اینکه بسیاری از دولت‌ها این اعلامیه را فاقد ارزش حقوقی یا هنجاری می‌دانند و خود را آزاد در اتخاذ هر رویکردی در نظام حقوقی کشورشان می‌دانند (موثق، هومن، پیشین، ص ۱۷۳) و اینها همه مبین اختلاف عمیق و نگرش‌های متفاوت دولت‌ها در گستره‌ی بین‌الملل در قبال این پدیده نوین می‌باشد.

گفتار چهارم: طرح پیشنهادی کاستاریکا (پیشنویسی در راستای منع همه‌جانبه شبیه‌سازی)

به دنبال پیشنهاد کمیته ششم به مجمع عمومی مبنی بر تهیه معاهده بین‌المللی در جهت منع همانندسازی مولد انسان، دولت کاستاریکا در همین راستا در ۱۷ آوریل ۲۰۰۳م، پیش‌نویس کنوانسیون را ارائه داد که هدف آن ممنوعیت کامل و دائمی تمام گونه‌های همانندسازی بود، حال آنکه غالب اسناد مصوب مجمع عمومی در مورد این تکنولوژی، فقط همانندسازی مولد انسان را شامل می‌گردد. از آنجا که در این طرح پیشنهادی به جرم‌انگاری شبیه‌سازی پرداخته شده، به مواردی چون کشف، تعقیب، تحقیق، محاکمه، ضمانت اجرا و تعامل دول در این زمینه‌ها اشاره شده است، ما به عنوان یک الگوی بین‌المللی محورهای اساسی این پیش‌نویس را مورد بررسی قرار داده‌ایم و ضمن تفکیک و تشریح مطالب آمده در آن به ذکر نکات تکمیلی در زمینه جرم‌انگاری و سایر پدیده‌های کیفی مربوطه پرداخته‌ایم و در موارد مقتضی به بیان تفاسیر لازم برای استفاده بهینه از این طرح اقدام نموده‌ایم.

در یک نگاه کلی پیش‌نویس مذکور دارای چهار محور اساسی می‌باشد:

- تعاریف: به ویژه تعریف جرم شبیه‌سازی
- تعهد دولت‌ها به جرم‌انگاری این پدیده، استقرار صلاحیت کیفری، مجازات یا استرداد مجرمان
- تعهد دول عضو به اتخاذ تدابیر پیشگیری از جرم شبیه‌سازی و آزمایشات مربوط به ماده ژنتیک انسان
- مجموعه‌ای از مقررات برای تسهیل معاصدت همکاری قضایی و پلیسی.

بند اول: تعاریف

تعاریف اساسی پیش‌نویس در مواد یک و دو قید شده‌اند. به بیان دقیق‌تر تعاریف عام در ماده یک و ماده دو دربردارنده تعریف جرم شبیه‌سازی است.

تعاریف عام: در ماده یک تعاریف عناوین «انتقال هسته‌ای سلول پایه، سلول پایه، ارگانسیم همگن ژنتیکی و قربانی» آمده است در این ماده تعریفی از انسان نشده است و تعیین حدود عبارت «انسان» به دولت‌ها محول گردیده است که این امر برای جلوگیری از اختلاف نظرهایی که ممکن است مانع تصویب معاهده شوند عامدانه صورت گرفته است. بنابراین هر یک از دولت‌ها باید براساس سیاست‌های ملی و باورهای عرفی و دینی خود تعریفی قانونی از انسان ارائه و به تصویب برسانند. در بین مفاهیم تعریف شده، تعریف «قربانی» که در غالب پدیده‌های مجرمانه حضور دارد به نظر همه‌جانبه و رسا می‌باشد. در تعریف قربانی آمده است: هم شامل فردی است که تخمک یا مواد ژنتیکی او بدون اجازه وی برای ارتکاب جرم مندرج در بند یک ماده دو به کار می‌رود و هم موجود زنده حاصل از ارتکاب جرم بند یک ماده دو.

به تعاریف خاص آمده در این کنوانسیون پیشنهادی در ادامه مطلب به فراخور موضوع اشاره خواهد شد.

بند دوم: جرم‌انگاری

طبق ماده سوم پیش‌نویس، دول عضو باید متعهد شوند که جرم شبیه‌سازی انسان را در قلمرو خود جرم‌انگاری کنند یعنی به محض الحاق به این کنوانسیون باید دست به اقدام عملی بزنند. در این راستا باید گستره جرم مشخص شود. در حالی که در خصوص گستره جرم‌انگاری این پدیده بین دول عضو اختلاف نظر وجود دارد و در غالب اسناد سازمان ملل تنها همانندسازی انسان منع گردیده است. ولی در پیش‌نویس پیشنهادی کاستاریکا منع همه‌جانبه تمام انواع همانندسازی مورد تأکید واقع شده است.

بند سوم: صلاحیت رسیدگی

وجود و احراز صلاحیت کیفی برای تحقیق و رسیدگی و محاکمه هر متهمی لازم است. صلاحیت ناظر به نظم عمومی است و کلیه مراجع کیفی مکلفند قبل از شروع به تحقیق و رسیدگی به دقت صلاحیت خود را بررسی کنند یعنی صالح بودن خود را جهت رسیدگی احراز کنند. (آشوری، محمد، ۱۳۸۴ش، ص ۴۹) باید به خاطر داشت که موضوع احراز صلاحیت مربوط به تمام مراحل رسیدگی است. بدین ترتیب هر نهاد قضایی یا دولتی باید برای محاکمه مجرمان به دلیل ارتکاب جرم اقتدار داشته، واجد صلاحیت باشد.

در بندهای مختلف ماده ۵ پیش‌نویس به موضوع صلاحیت پرداخته شده است. در بند ۱ آمده است: هر دولت متعاهدی چنین اقداماتی را که برای احراز

صلاحیتش بر جرایم مقرر در ماده ۲ لازم باشد اتخاذ خواهد نمود وقتی که:

الف) جرم در سرزمین آن دولت متعهد ارتکاب یافته باشد.

ب) جرم در یک کشتی که پرچم آن دولت متعهد را نصب کرده، ارتکاب یابد یا در هواپیمایی که براساس قوانین آن دولت در زمان ارتکاب به ثبت رسیده باشد.

ج) جرم به وسیله تبعه آن دولت انجام شده باشد.

همچنین در بند ۲ مقرر گردیده: هر دولت متعهدی می تواند برای چنین جرمی واجد صلاحیت باشد وقتی که:

الف) جرم مقرر در ماده ۲ در قلمرو آن کشور یا علیه تبعه آن کشور انجام شود.

ب) قربانی یکی از جرایم مقرر در ماده ۲، تبعه آن کشور باشد.

ج) جرم از سوی شخصی فاقد تابعیت انجام شده باشد که محل سکونت معمول او سرزمین آن کشور باشد.

در بند ۴ نیز چنین مقرر گردیده: هر دولت متعهدی باید برای احراز صلاحیتش جهت جرایم مقرر در بند ۲، اقداماتی را اتخاذ کند در شرایطی که متهم در سرزمین آن دولت باشد و دولت مزبور وی را به هیچیک از دولت‌هایی که صلاحیت خود را طبق بند ۱ و ۲ [ماده ۵] احراز کرده‌اند، مسترد نکند.

با دقت و کنکاش در بندهای آمده ماده ۵ می توان یافت که در پیش‌نویس مورد بحث:

– ابتدا صلاحیت سرزمینی در قسمت الف و ب بند ۱ ماده ۵ مورد عنایت قرار گرفته است بدین منوال که در قسمت الف به این مسأله اشعار می‌دارد چنانچه جرم شبیه‌سازی انسان در قلمرو سرزمینی دولت‌های متعهد صالح روی دهد،

دولت مذکور اجازه خواهد یافت به آن رسیدگی کند. در قسمت ب هم به صلاحیت سرزمینی شناور اشاره می‌دارد یعنی حالتی که جرم مذکور در کشتی روی دهد که متعلق به یکی از دولت‌های عضو است یا در هواپیمایی رخ دهد که به‌نام یکی از دولت‌های عضو به ثبت رسیده باشد که در این صورت دولت مذکور صلاحیت تعقیب و رسیدگی خواهد داشت.

– قسمت ج بند ۱ ماده ۵، اشاره به صلاحیت شخصی فعال دارد بدین معنی که چنانچه فردی به جرم شبیه‌سازی اقدام ورزد از سوی کشور متبوعش قابل تعقیب و محاکمه خواهد بود.

– قسمت الف و ب بند ۲ ماده ۵، تابعیت متضرر از جرم و قربانی را مورد توجه قرار داده است که اعم از محصول همانندسازی یا فردی که تخمک یا مواد ژنتیکی او مورد استفاده قرار گرفته، می‌باشد. یعنی هر دولت متعاهدی می‌تواند در راستای رسیدگی و دفاع از حقوق متضررین از جرم و قربانیان تبعه خود اقدام به تعقیب و رسیدگی به جرم مذکور نماید.

– قسمت ج بند ۲ ماده ۵، به وضعیتی که مرتکب جرم فاقد تابعیت است می‌پردازد و کشور محل اقامت وی را واجد صلاحیت کیفری برای تعقیب و رسیدگی معرفی می‌کند. این حالت تا حدی می‌تواند تبلور اصل صلاحیت حمایتی یا واقعی باشد.

– بند ۴ ماده ۵ در حقیقت به اصل صلاحیت جهانی تخصیص یافته است. طبق این بند چنانچه جرم شبیه‌سازی در کشوری رخ داده باشد، حال آنکه متهم در کشور دیگری باشد، کشوری که متهم در آن حضور دارد یا باید وی را به کشور محل ارتکاب استرداد نماید تا به جرم او رسیدگی شود (اصل صلاحیت سرزمینی) یا به کشوری که متهم تابعیت آن کشور را دارد ارجاع نماید یا در صورت عدم

استرداد خود صلاحیت تعقیب و رسیدگی خواهد داشت (صلاحیت جهانی) در واقع این بند متضمن اصلی کلی است و آن اینکه: «دولت‌ها یا باید مجازات کنند یا مسترد نمایند» (موثق، هومن، پیشین، ص ۱۶۴)

مبحث دوم: عکس‌العمل سازمان‌های منطقه‌ای در قبال شبیه‌سازی

در مورد شبیه‌سازی چه در عرصه بین‌المللی و هم در سطح ملی تلاش‌ها و عکس‌العمل‌های زیادی صورت گرفته است اما در سطح منطقه‌ای از موفقیت بیشتری نسبت به عرصه جهانی برخوردار بوده است. و در این اثنا هم، در برخی از کشورهای عضو اتحاد اروپا در اتخاذ رویکرد مناسب فرایند شبیه‌سازی نه فقط از جنبه نظری بلکه در عمل نیز از دیگر سازمان‌های بین‌المللی و کشورهای عضو سازمان ملل جلوتر بوده است. اتحادیه اروپا اقدام به تهیه و تنظیم پروتکلی اختیاری نموده تا به صورت عملی به کشورهای اروپایی تعهدات مشخصی را تکلیف نماید.

گرچه در سایر قاره‌ها هم برخی دول در قالب سازمان‌ها و نهادها نظیر برخی دولت‌های آفریقایی در چارچوب سازمان وحدت آفریقا، بحث‌ها و تبادل نظرهایی کرده‌اند و حتی مصوباتی درباره اخلاق زیستی و موضوعات مربوطه تصویب کرده‌اند ولی عمده این مصوبات و اعلامیه‌ها با اشاره به تعدادی از اسناد بین‌المللی و حقوق بشری، به‌طور کلی حمایت از حقوق انسان‌ها و صیانت از شأن و منزلت آدمی را مورد تأکید قرار داده‌اند و رعایت اصول اخلاقی به‌طور اعم و حفظ و مراعات اصول اخلاق زیستی را به‌طور خاص یادآور شده‌اند و به ندرت به شکل اختصاصی به همانندسازی پرداخته یا اشاره کرده‌اند. از این روی در این بخش اقدامات اتحادیه اروپا^{۱۷} در قالب دو مبحث ابتدا اقدامات پارلمان اروپا و سپس

مصوبات شورای اروپا در مواجهه با این شیوه نوین تولید مثلی مورد کنکاش قرار می‌گیرد.^{۱۸}

گفتار اول: اقدامات پارلمان اروپا (ممنوعیت مطلق همه گونه‌های شبیه‌سازی)

پارلمان اروپا یکی از ارکان اتحادیه اروپا می‌باشد که تاکنون چند مصوبه توسط این پارلمان در خصوص شبیه‌سازی انسان صادر کرده است. این پارلمان ابتدا در سال ۱۹۹۶ میلادی خواستار منع ایجاد نطفه‌های انسانی برای تحقیقات و پژوهش‌های زیستی شد. در سال ۱۹۹۷م. با انتشار خبر تولد اولین گوسفند شبیه‌سازی شده (دالی) توسط مؤسسه روزلین، این پارلمان همگام و حتی جلوتر از بسیاری سازمان‌های بین‌المللی، اولین قطعنامه خود را با ابراز نگرانی از همانندسازی گوسفند دالی در مؤسسه مذکور، در مخالفت و منع همانندسازی انسان صادر کرد. در این قطعنامه پارلمان اروپا نه تنها همانندسازی انسان بلکه تمامی اشکال شبیه‌سازی ممنوع اعلام کرده، خواستار تعیین مجازات برای اقدام کنندگان آن شد.

پارلمان اروپا شبیه‌سازی را تحت هر شرایط و با هر هدف و توسط هر اجتماع و گروهی، غیرقابل توجیه دانسته، ممنوع اعلام می‌کند، چراکه آنرا ناقض حقوق اساسی انسان و مخالف شأن و منزلت آدمی می‌داند. به اعتقاد اعضای این پارلمان، تجویز شبیه‌سازی امکان بهسازی نژادی و احتمال انتخاب نژادهای خاص را فراهم ساخته، با اصل اخلاقی تساوی و برابری انسان‌ها در تضاد است همچنین باعث تعدی به حقی که هر فرد نسبت به هویت ژنتیکی خود دارد می‌شود. بدین خاطر به مخالفتی همه‌جانبه با این تکنولوژی نوین که مستلزم آزمایش بر روی انسان‌ها می‌باشد بپاخته‌اند. این پارلمان در راستای عملی کردن ممنوعیت همانندسازی خواستار تشکیل گروه‌های اخلاقی و کمیته‌های نظارتی و اجرایی و هر اقدام

لازمی شده است.^{۱۹} تقریباً همین موارد و نکات با کمی تغییرات در مصوبات بعدی در سال‌های ۱۹۹۸ و ۲۰۰۰م. تکرار شد.^{۲۰}

پارلمان اروپا در سال ۲۰۰۰ میلادی در پاسخ به موضع انگلستان در حمایت از شبیه‌سازی درمانی - پژوهشی، قطعنامه‌ای صادر کرد که در آن مجدداً تأکید کرده بود که بین شبیه‌سازی مولد و شبیه‌سازی غیرمولد (تحقیقاتی - درمانی) فرقی وجود ندارد. در شبیه‌سازی غیرمولد هم ایجاد نطفه‌های انسانی برای اهداف تحقیقاتی است که منجر به بروز مشکلات عدیده اخلاقی در آینده خواهد شد.^{۲۱} و این در مخالفت با اصول مصوب پارلمان می‌باشد.

برخی ایرادات وارده در مصوبات پارلمان اروپا به شرح زیر می‌باشد:

۱. در مصوبات پارلمان اروپا هم به مفاهیمی کلی نظیر شأن و کرامت انسانی و منزلت آدمی اشاره دارد ولی آنها تبیین نمی‌گردند و علت تعارض شبیه‌سازی با کرامت انسانی به درستی مشخص نمی‌شود.
۲. همانندسازی عامل بهسازی نژادی و گزینش نژاد خاص و تجاوز به حق هویت منحصر بفرد ژنتیکی افراد معرفی می‌شود در حالی که شبیه‌سازی به خودی خود منتج به این واقعه نمی‌شود بلکه چنانچه مورد سوء استفاده قرار گیرد و در موارد خاص ممکن است چنین شود. به بیان دیگر ایراد وارده اخص از اعم است. اعمال و نتایج مذکور صرفنظر از نحوه تولید مثل و در غیاب همانندسازی نیز ممکن است به وقوع بپیوندد.
۳. در مورد چگونگی خروج از اصول تحقیقاتی و تعرض به هنجارهای اخلاقی در شبیه‌سازی تحقیقی و درمانی تنها به یک اشاره کلی بسنده شده است به گونه‌ای که فاقد استدلال کافی بوده و به‌طور صحیح توصیف نمی‌شود.
۴. پارلمان در جایی استدلال و اشاره به استلزام آزمایش بر روی انسان‌ها در این

پدیده می‌کند که به نظر می‌رسد دلیل ضعیف و نارسایی باشد. امروزه آزمایش بر روی انسان‌ها در چارچوب قواعد و کدهای اخلاقی در صنایع و علوم مختلف از جمله علوم پزشکی و داروسازی همه‌روزه و در تمامی دنیا انجام می‌پذیرد و در قاره اروپا نیز این قواعد جاری است و آزمایش بر روی افراد بشر براساس معیارهای مشخص شده بلامانع و مجاز است.

گفتار دوم: تدابیر شورای اروپا (ممنوعیت همه انواع شبیه‌سازی)

همان‌طور که پیشتر گفته شد یکی از ارکان اتحادیه اروپا، شورای اروپا می‌باشد که از دهه هشتاد میلادی به‌صورتی کاملاً قانونمند و علمی به مسائل و موضوعات اخلاق زیستی و از جمله همانندسازی عنایت داشته، توصیه‌نامه و اسناد مختلفی را تهیه و تصویب کرده است. مانند:

۱. توصیه‌نامه ۲۴،۱۰۴۶ سپتامبر ۱۹۸۶م: درباره استفاده از نطفه‌ها و جنین‌های انسانی برای مقاصد تشخیصی، درمانی، علمی، صنعتی و تجاری.^{۲۲}
۲. توصیه‌نامه ۲،۱۱۰۰ فوریه ۱۹۸۹م: درباره استفاده از نطفه‌ها و جنین انسان در پژوهش‌های علمی.^{۲۳}
۳. نظریه شماره ۲۰۲،۲۳ سپتامبر ۱۹۹۷م: درباره پیش‌نویس پروتکل اختیاری کنوانسیون حقوق بشر و زیست پزشکی درباره ممنوعیت شبیه‌سازی انسان‌ها.^{۲۴}
۴. دستور شماره ۵۳۴،۲۳ سپتامبر ۱۹۹۷م: درباره تحقیق روی انسان‌ها و شبیه‌سازی آنها.^{۲۵}

در حقیقت تنها اسناد الزام‌آوری که به‌صورت معاهده در حقوق بین‌الملل وجود دارند و به‌طور مستقیم به این مسائل پرداخته‌اند توسط این شورا تصویب شده‌اند. (موثق، هومن، پیشین، ص ۱۴۰)

شورای اروپایی براساس گزارش و نظر مشورتی گروه مشاوران کمیسیون اروپایی به این کمیسیون در خصوص زوایا و جوانب اخلاقی شبیه‌سازی، در سال ۱۹۹۷م. شبیه‌سازی انسان را در اروپا ممنوع اعلام کرده خواستار اقدام دول عضو برای اتخاذ عملکرد لازم در این راستا شدند.

از مطالعه اسناد و مصوبات شورای اروپا درباره شبیه‌سازی انسان، چنین برمی‌آید که این شورا شبیه‌سازی مولد انسان را قاطعانه ممنوع اعلام کرده و غیرمجاز دانسته است گرچه این صراحت در مورد همانندسازی غیرمولد (تحقیقاتی - درمانی) وجود ندارد و در برخی قطعنامه‌ها همراه با ابهام و تردید است. برای نمونه در قطعنامه ۱۰۴۶ در بند الف - ۴ خلق انسان از طریق همانندسازی یا هر روش دیگری ممنوع اعلام شده است یعنی شبیه‌سازی انسان صراحتاً ممنوع گردیده است ولی اشاره‌ای به همانندسازی تحقیقاتی - درمانی نمی‌کند. در کنوانسیون «اویدو» و همچنین در قطعنامه ۱۱۰۰، ممنوعیت ایجاد عمدی نطفه یا جنین انسانی - صرفنظر از نحوه ایجاد آنها - به منظور پژوهش‌های علمی اعلام گردیده است. از آنجایی که به روش ایجاد این نطفه یا جنین‌ها اشاره‌ای نشده است می‌توان شامل تمام روش‌ها و تکنیک‌های ایجاد نطفه و جنین دانست و بدین ترتیب، همانندسازی تحقیقاتی و درمانی را هم مشمول این ممنوعیت دانست. اما باید این نکته را متذکر شد که مندرجات برخی بندها در گزارشات، قطعنامه‌ها و توصیه‌نامه‌ها گاه باعث بروز ابهام می‌شود به خصوص که با عدم تعریف و تبیین بعضی از مفاهیم و عناوین مهم، بر این تشکیک افزوده می‌شود. برای مثال در ماده اول پروتکل اختیاری کنوانسیون اویدو، خلق انسانی که از نظر ساختار ژنتیکی شبیه انسانی دیگر باشد ممنوع است؛ اکنون این سؤال پیش می‌آید که: «دامنه تعریف انسان آیا شامل دوران جنینی هم می‌شود یا خیر؟» بدیهی است پاسخ به

این سؤال در اتخاذ سیاست کیفری در مسأله مورد بحث بسیار تعیین کننده خواهد بود. اگر کشوری تخم لقاح یافته و پیش رویان و رویان را واجد جایگاه انسانی و در حکم انسان بداند همانندسازی تحقیقاتی - درمانی غیرمجاز و ممنوع خواهد بود و در مقابل اگر کشوری دیگر انسان را محصول حاملگی پس از تولد و زایمان تعریف کند، شبیه‌سازی تحقیقاتی - درمانی مجاز خواهد بود و مندرجات این کنوانسیون مانعی برای عدم انجام آن نخواهد بود. علیرغم تفاسیر فوق و ایرادات وارده به نظر می‌رسد که با توجه به سایر اسناد و با عنایت به مفاد صریح کنوانسیون اویدو و ارتباط آن با پروتکل اختیاری، تفسیر صحیح این است که ایجاد عمدی نطفه‌های انسانی برای مقاصد تحقیقاتی صرفنظر از نحوه ایجاد آنها 'ممنوع می‌باشد. به عبارت دیگر رویکرد شورای اروپا ممنوعیت کامل و مطلق همه انواع شبیه‌سازی است. (موثق، هومن، پیشین، ص ۱۴۸) ولی برای این رویکرد براهین منطقی ارائه نمی‌دهد.

برخی اشکالات وارده به مصوبات شورای اروپایی عبارتند از:

۱. شورای اروپا هم مانند پارلمان اروپایی، استدلال صحیح و منطقی برای تحریم همه‌ی گونه‌های همانندسازی ارائه نمی‌دهد و در براهین مخالفت خود ضمن برشماری برخی مشکلات و مفاسد منتج از کاربرد تکنولوژی شبیه‌سازی مانند: ابزارانگاری انسان، نقض اصل آزادی در مورد محصولات همانندسازی، بروز اختلالات جسمانی و روانی، مفاسد اجتماعی، به تهدید هویت انسانی و کرامت و شأن بشری اشاره می‌کند و جالب‌تر اینکه گاه نکاتی به‌عنوان دلیل مورد استناد قرار می‌گیرد که خلاف واقعیت بوده و مبنای علمی ندارد مثلاً شبیه‌سازی را مصداق ضمنی ماده ۱۳ کنوانسیون «اویدو»^{۲۶} و مایه جرح و تعدیل ژنوم انسانی دانسته، آن را ممنوع اعلام کرده است، حال آنکه در این

تکنولوژی نوین نه تنها جرح و تعدیلی در ساختار ژنتیکی صورت نمی‌گیرد بلکه این ساختار بدون تغییر حفظ می‌گردد.

۲. اشاره کلی به برخی مفاهیم مهم و عناوین اساسی نظیر شأن انسان، هویت فردی، انسان و... بدون تشریح دقیق و علمی آنها و استناد به این مفاهیم برای ممنوعیت همانندسازی در اسناد شورای اروپا به چشم می‌خورد که از موجبات تضعیف‌کننده مبنای استدلالی این شورا در تحریم همانندسازی محسوب می‌گردد.

۳. همان‌گونه که قبلاً هم بیان کردیم برخی دلایل این شورا دارای منطق صحیحی نبوده، مخدوش می‌باشد همچون موردی که همانندسازی انسان را تهدیدگر هویت فردی و ناقض هویت انسان شبیه‌سازی شده معرفی می‌کند. این استدلال و تفکر نشأت گرفته از تفکری است که هویت فردی را با هویت و ساختار ژنتیکی معادل می‌داند حال آنکه می‌دانیم در واقعیت امر ترکیب ژنتیکی افراد سازنده تمام هویت اشخاص نیست بلکه همپای این عامل و گاه مؤثرتر از آن عوامل محیطی می‌باشند. در تأیید بیان اخیر به دو قلوهای همسان می‌توان اشاره داشت که علیرغم ساختار ژنتیکی مشابه حتی یکسان بودن محیط رشد جنینی (درون رحم یک مادر)، باز پس از تولد تحت تأثیر عوامل محیطی دارای ویژگی‌های متفاوت و گاه مخالف شده و واجد هویت‌های مستقل هستند. در خاتمه می‌توان گفت که شورای اروپایی هم به مثابه پارلمان اروپایی شبیه‌سازی را بدون ارائه براهین منطقی و مستدل ممنوع اعلام می‌کند.

نتیجه

هماندسازی انسان یکی از بحث‌برانگیزترین مباحث عرصه دانش بیولوژی است که به دلیل ویژگی‌های منحصر به فردش حوزه‌های بسیاری از علوم را متأثر ساخته و موجد چالش‌های بسیاری گردیده است.

در بررسی موضوع از دیدگاه حقوق بین‌الملل، در سطح ملی و فراملی واکنش‌های متعدد برخی سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی به‌ویژه سازمان ملل متحد و به تبع آن بسیاری از کشورها روبه‌رو هستیم حتی برخی دولت‌ها در وادی عمل طی طریق کرده و اقدام به جرم‌انگاری و قانونگذاری در این خصوص نموده‌اند. علی‌رغم تلاش‌های انجام شده در گستره جهانی و تلاش برای اتخاذ رویکردی واحد و الزام‌آور برای دول عضو، توفیق چندانی حاصل نشده و تنها به صدور چند مصوبه و بیانیه از سوی سازمان‌های مختلف منتج شده است که این امر ناشی از دیدگاه‌های متفاوت دولت‌ها در قبال این تکنولوژی نوین می‌باشد. اما در سطح منطقه‌ای اروپا به توفیقات بیشتری دست یافته است و حتی اقدام به تهیه و تصویب پروتکل هم نموده است. تلاش‌ها و اقدامات نهادهای جهانی و منطقه‌ای حاکی از نگرانی دولت‌ها و لزوم جرم‌انگاری پدیده مورد بحث می‌باشد به گونه‌ای که برخی طرح‌ها از سوی بعضی دولت‌ها در راستای جرم‌انگاری شبیه‌سازی به سازمان ملل پیشنهاد شد و حتی پیش‌نویس پیشنهادی کاستاریکا مبنی بر ممنوعیت همه‌جانبه شبیه‌سازی، مورد بررسی قرار گرفت ولیکن همان‌طور که پیشتر هم گفتیم به علت تشتت دیدگاه‌ها و مواضع ناهمگون دولت‌ها، در سطح جهانی توفیق چندانی حاصل نگردیده است. اما باید دانست این مسأله نه تنها بر لزوم جرم‌انگاری و اهمیت موضوع خدش‌های وارد نمی‌کند بلکه نشان از ابعاد پیچیده مسأله و جایگاه ویژه آن نزد دولت‌هاست. واکنش بسیاری از کشورها به تبع سازمان‌های بین‌المللی و

سیاست تضمینی اتخاذی نسبتاً جامع از سوی برخی دولت‌ها نظیر انگلستان و آمریکا حتی قبل از اقدامات سازمان‌های بین‌المللی، گواه این مدعاست. در بررسی سیاست حقوقی دول و رویکردهای موجود در قبال شبیه‌سازی و دلایل موافقان و مخالفان این تکنولوژی دو دیدگاه غالب نمود دارد؛ یکی تحریم تمام گونه‌های همانندسازی و دیدگاه دیگر منع شبیه‌سازی انسان و تجویز شبیه‌سازی غیرمولد (تحقیقاتی - درمانی) که در این بین، دیدگاه دوم طرفداران بیشتری دارد به گونه‌ای که اگر بگوییم اجماع کلی تابعان حقوق بین‌الملل بر ممنوعیت شبیه‌سازی انسان و لزوم جرم‌انگاری آن در کنار تجویز همانندسازی غیرمولد می‌باشد استنتاج ناصوابی نبوده، مقرون به حقیقت خواهد بود. کشورمان، ایران، نیز گرچه در این خصوص در عرصه گاه قانونگذاری وارد نشده و سیاست کیفری روشنی در این زمینه اتخاذ نکرده است اما با عنایت به پیشرفت‌های علمی وافر و انجام تحقیقات هدف‌دار و کسب موفقیت‌هایی قابل توجه در شبیه‌سازی، قطعاً موافق تجویز همانندسازی تحقیقاتی و درمانی بوده و در حقیقت از مخالفان دیدگاه اول می‌باشد.

با توجه به عکس‌العمل جامعه جهانی و تابعان حقوق بین‌الملل و عملکرد برخی کشورهای پیشرفته صاحب این تکنولوژی در زمینه جرم‌انگاری شبیه‌سازی انسان و با عنایت به استنتاجات فقهی می‌توان با جدیت اذعان نمود که از دیدگاه حقوق جزا همانندسازی انسان واجد وصف جزایی است و جرم‌انگاری آن ضرورت دارد؛ ولیکن با توجه به عدم وجود و تصویب قوانین لازم در این زمینه، سیاست کیفری کشورمان در این خصوص مبهم می‌باشد.

پیشنهادات

– با عنایت به مفاصد موجود و مخاطرات بالفعل و بالقوه همانندسازی انسان، جرم‌انگاری این پدیده و ممنوعیت مطلق همانندسازی انسان حداقل در زمان معاصر و تا وقتی که زوایا و جوانب موضوع کاملاً روشن و قابل کنترل گردد، ضرورت دارد ولیکن همانندسازی تحقیقاتی و درمانی به دلیل کاربردها و فواید آن و با عنایت به اینکه می‌تواند به تحولات پیشرفت‌های شگرفی در عرصه طب منجر شود و کمک شایانی به زندگی کیفی و کمی انسان‌ها نماید، تجویز گردد؛ همچنین همانندسازی حیوانات نیز قابل تجویز می‌باشد اما لازم است ضابطه‌مند شود و توسط قوانین و مقررات لازم حدود و ثغور آن مشخص گردد تا راه انحراف و سوء استفاده‌های احتمالی برطرف گردد تا بدین طریق بتوان از انحراف و حرکت آن به سمتی که موجب اختلال در اجتماع بشری شود پیشگیری کرد.

– انجام گفتگوهای کارآمد و سازنده، منظم و مدون، همراه با برنامه‌ریزی و انسجام بین اساتید و عالمان رشته‌های مختلف، می‌تواند بسیاری از ابهامات اعتقادی موجود پیرامون موضوع را برطرف کند و باعث وضوح بیشتر مطالب گردد و نهایتاً باعث تصمیم‌گیری آگاهانه‌تر، صحیح‌تر و صریح‌تر شده، با پخته‌تر و نزدیک‌تر کردن نظرات و ایده‌ها، راه پیشرفت این تکنولوژی جدید را هموار خواهد ساخت. در اینجا خاطر نشان می‌شود که صرف برگزاری چند همایش یا گردهمایی غیرمتمرکز و برخی استعلامات و استفتائات پراکنده و غیرمنسجم، کمک زیادی به حل مسائل نخواهد نمود، چه بسا دامنه اختلافات و تشتت آرا گسترده‌تر شده و بر ابهامات افزوده گردد.

– گرچه بسیاری از قوانین مربوط به پیشرفت‌های دانش بشری بعد از طی سالیان متمادی از ظهور آنها وضع شده‌اند ولی چنانچه این فاصله زمانی بین ظهور پدیده‌ها و وضع قوانین لازم زیاد شود بخصوص در مورد فرآیندهایی با وسعت و گستردگی وافر نظیر شبیه‌سازی می‌تواند پیامدهای خطرناکی داشته باشد بنابراین نه تنها شایسته است پس از بحث و تحقیق در مورد جنبه‌های گوناگون موضوع مقررات و ملزومات لازم تهیه و تصویب شود بلکه نیازمند سرعت عمل در این خصوص می‌باشد.

– برای تهیه قواعد حقوقی در این زمینه با توجه به ارتباط تنگاتنگ اخلاق و دین با حقوق، در کنار استفاده از کارشناسان سایر رشته‌ها همکاری و تعامل نزدیک و مستمر بین اهالی اخلاق و علمای دینی در کنار اندیشمندان حقوقی مؤثر خواهد بود.

– از آنجایی که این‌گونه مباحث، مرز داخلی نمی‌شناسد می‌توان از تجارب و اقدامات دیگر کشورها و قوانین موضوعه آنها و مباحثات مربوط به تصویب قوانین مذکور جهت طراحی الگویی مناسب بهره جست.

پی‌نوشت‌ها

- 1-Dr. Ian Wilmut
 - 2- World Health Organization(WHO)
 - 3- UNESCO
 - 4- cloning in Human Reproduction
 - 5- Ethical Scientific and Social Implications of Cloning in Human Health
 - 6- <http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/bioethics/human-genome-and-human-rights/>
 - 7- universal Declaration on the Human Genome and Human Rights
 - 8- Inter national Declaration on Human Genetic Data
 - 9- universal Declaration on Bioethics and Human Rights
 - 10- <http://www.unesco.org>
- ۱۱- کمیته ششم، کمیته حقوقی است.
- ۱۲- این کشورها شامل: فرانسه، آلمان، یونان، کانادا، چین، کوبا، دانمارک، فنلاند، ژاپن، نروژ، سوئیس، بیلروس، برزیل، مجارستان، لاتوی، لیختن اشتاین، لوگزامبورگ بودند.
- ۱۳- این کشورها عبارت بودند از: آرژانتین، ایتالیا، اسپانیا، آمریکا، ازبکستان، ترکمنستان، تاجیکستان، قرقیزستان، کاستاریکا، السالوادور، فیجی، هندوراس، نیکاراگوئه، نیجریه، پاناما، فیلیپین و چند کشور دیگر.
- 14- UN.DOC.A/C.6/57/L.8.
 - 15- UN.DOC.A/C.6/57/L.3/REV.
- ۱۶- این معنی از عبارت انگلیسی «in as much as» استنباط شده است. برخی آن را «زآنجا که» معنی کرده‌اند بدیهی است در صورت کاربرد معنای اخیر، تفسیر و نتیجه‌ی فوق وارد نخواهد بود و معنای کلی عبارت دلالت بر ممنوعیت مطلق تمام اشکال شبیه‌سازی خواهد داشت.
- 17- European union
 - ۱۸- پارلمان اروپایی (European parliament)، شورای اروپایی (European council) و کمیسیون اروپایی (European commission) ازارکان اتحادیه اروپا هستند. غالب اسنادی که در چارچوب اتحادیه اروپا تصویب شده‌اند توسط پارلمان اروپایی تنظیم و تصویب گردیده‌اند.
 - 19- Resolution on Cloning, 12/3/1997, official journal C115, 14.4/92, para. 1.
 - 20- Resolution on Cloning, 15/1/1998, official journal c34.& European parliament Resolution on Human cloning, 7/9/2000.
 - 21- European parliament Resolution on Human cloning, 7/9/2000, para. 2.
 - 22- Council of Europe, parliamentary Assembly, Recommendation 1046 on the use of Human Embryos and Fetuses for Diagnostic, Therapeutic, scientific, Industrial and commercial purposes, 24/9/1986.
 - 23- Council of Europe, parliamentary Assembly, Recommendation 1100 on the use of Human Embryos and Fetuses in scientific Research, 2/2/1989.

24- Council of Europe,parliamentary opinion No.202 on the Draft additional protocol to the convention on Human Rights and Biomedicine on the prohibition of cloning Human Beings,23/9/1997.

۲۵- بنابراین شامل شیوه همانندسازی هم می‌شود.

۲۶- این ماده مقرر می‌دارد: «مداخله‌ای که هدف آن جرح و تعدیل ژنوم انسانی است تنها می‌تواند به دلایل پیشگیری، تشخیصی یا درمانی صورت گیرد چنانچه هدف آن معرفی تعدیلاتی در ژنوم پیشینیان نباشد».

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آشوری، محمد - (۱۳۸۴)، آیین دادرسی کیفری، جلد دوم، تهران: انتشارات سمت
- پورمحمدی، علی - (۱۳۸۷)، مبانی فلسفی اخلاق زیستی، تهران: مؤسسه فرهنگی حقوقی سینا
- سالاری، حسن - (۱۳۸۱)، شبیه‌سازی انسان، تهران: نشر حکیمان
- صلح چی، محمدعلی و نژندی منش، هبیت اله - (۱۳۸۶)، «شبیه‌سازی از منظر حقوق بشر»، فصلنامه حقوق پزشکی، مؤسسه حقوق پزشکی سینا، شماره دوم
- ضیائی بیگدلی، محمدرضا - (۱۳۸۶)، حقوق بین‌الملل عمومی، چاپ سی ام، تهران، انتشارات گنج دانش
- موثق، هومن - (۱۳۸۶)، «رویکرد حقوق بین‌الملل به شبیه‌سازی انسانی»، فصلنامه حقوق پزشکی، مؤسسه حقوق پزشکی سینا، شماره اول، ص ۱۲۵
- موسی زاده، رضا - (۱۳۸۸) سازمان‌های بین‌المللی، تهران: انتشارات میزان، چاپ دوازدهم

ب) منابع انگلیسی

Books & Articles

- Council of Europe, Parliamentary Assembly, Order No.534 on Research and the cloning of Human Beings, 23/9/1997
- council of Europe, Parliamentary Assembly, Recommendation 1100 on the use of Human Embryo and Fetuses in Scientific Research, 2/2/1989
- Council of Europe,Parliamentary Opinion No.202 on the Draft Additional Protocol to the Convention on Human Rights and Biomedicine on the Prohibition of Human Beings,23/9/1997
- CouncilofEurope,ParliamentaryAssembly,Recommendation 1046 on the use of Human Embryo and Fetuses for Diagnostic,Therapeutic,Scientific,Industrial and Comercial Purposes,24/9/1989
- Draft International Convention on the Prohibition of all forms of human cloning.
- Europe parliament Resolution on Human cloning, 7/9/2000
- Resolution on cloning, 12/3/1997, official Journal c115, 14.4/92
- Resolution on cloning, 15/1/1998, official Journal c34
- U/V.Doc.A/59/516, 19November 2004

- U/V.Doc.A/c.6/57/L.3/Rev.1
 U/V.Doc.A/c.6/57/L.8
 B) Instruments & Reports
<http://Bioethics.Georgetown.edu/nbac/cloning1/chapter4/pdf>
<http://Bioethics.Georgetown.edu/nbac/cloning1/chapter3/pdf>
http://www.grg.org/uk_cloning.htm
<http://www.humancloning.org>
<http://www.indianest.com>
 Kass, Leon R. "The Wisdom of Repugnance." In: The Ethics of Human Cloning
 Kass, Leon R. and Wilson, James Q. Washington, D.C.: American Enterprise
 Institute for Public Policy Research, 1998
 Katz, David, 1997, Human Cloning: a Jewish Perspective, Medical Ethics
 Alliance Conference; Human cloning; Scientific Aspects and world Faiths
 Perspective 28th Junes Wiesman Conference, London
 Keown, Damien, 1995, Buddhism and Bioethics, New York, 5th martin's press.
 Lenior, Noelle, 1997, Respect for life and the law of the living, in Nobel, Denis
 & Vincent, Jean- Didier (eds.)
 Lewin, Benjamin, 1995, Genes V, printed in USA: Oxford university press
 National Bioethics Advisory Commission, Ethical Considerations, available at:
 National Bioethics Advisory Commission, Religious Perspectives, available at:
 Orthodox Church in America, 11/3/1997, Statement on Recent developments in
 cloning Technology
 Oxford Dictionary & Encyclopedia of Bioethics, 2006, vol.3
 Potter, v.r, 1971, Bioethics: Bridge to the future, Princetall: Engelwood cliffs n.j
 Schatten, Heide, 2004, Germinal Protocols, vol.2, USA: Human press
 Shah, C.S, 2004, Human Cloning and Ethical Consideration, available at:
 Smith, Simon, The Benefits of Human cloning, available at:
 Steinbock, Bonnie, 1992, Life before Birth, The moral and Legal Status of
 Embryos and fetus, Oxford university press
 The Islamic Organization for Medical Science (IOM), The 9th Figh, Medical
 Seminar Human Cloning, available at: <http://www.islamicmedicine.org>
 Tyler, Mary s., 2000, Development BiolooggA Guide For Experimental study,
 USA: Sinauer Associated
 Vallaud, Dominique & de Ayala, Roselyne, Chronologie universelle,
 Librairie Générale Française, Paris, 2005

یادداشت شناسه مؤلف

حسین آل کجباغ: استادیار، گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران
 پست الکترونیکی: [hossein_alekajbaf@yahoo.com](mailto:hosseini_alekajbaf@yahoo.com)

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۱/۱/۲۹

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۱/۳/۲۷